

Κωνσταντίνος Σπ. Τσιώλης

Ο Μάρκος Μπότσαρης στην *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης* του Γεωργίου Φίνλεϋ.

Στὸν Ἄγγελο Μαντᾶ, ἐγγνωμόνος

Ὁ Γεώργιος Φίνλεϋ (George Finlay) συγγραφέας τῆς *Ιστορίας τῆς Ελληνικῆς Επανάστασης* (*History of the Greek Revolution*) γεννήθηκε στὴ Σκωτία τὸ 1799, ἔλαβε κλασικὴ παιδεία καὶ σπούδασε νομικὰ στὴ Γλασκώβη καὶ τὸ Γκέτινγκεν. Ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἦλθε στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα τὸ 1823, καὶ ἀπὸ τότε ἔμεινε, μὲ μικρὰ διαλείμματα ἀπουσίας, στὴν Ἑλλάδα μέχρι τὸν θάνατό του στὰ 1875. Τὸ ταφικὸ μνημεῖο του σώζεται στὸ Ἀ΄ Κοιμητήριο τῶν Ἀθηνῶν.¹

Τὸ ἔργο τῆς *Ιστορίας τῆς Ελληνικῆς Επανάστασης* ἐκδόθηκε στὴ Βρετανία δύο φορές: τὸ 1861 –ἐνῶ ἦταν ἐν ζωῇ ὁ Φίνλεϋ– καὶ τὸ 1877, δύο χρόνια μετὰ τὸν θάνατό του. Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Γεωργίου Φίνλεϋ ἐκδόθηκε στὰ ἑλληνικὰ τρεῖς φορές: τὸ 1953 σὲ μετάφραση τοῦ Ἀλέξανδρου Κοτζιά, τὸ 1972 σὲ μετάφραση τῆς Ἀλίκης Γεωργούλη καὶ τὸ 2008 σὲ μετάφραση Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη. Οἱ δύο πρῶτες ἐκδόσεις μεταφράστηκαν ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ ἐκδοσὴ τοῦ 1861 ἐνῶ ἡ τρίτη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ 1877.²

Ἡ *Ιστορία τῆς Ελληνικῆς Επανάστασης* τοῦ Φίνλεϋ, τοῦ Σκώτου Φιλέλληνα καὶ ἀγωνιστῆ τοῦ '21, προσφέρεται γιὰ τὴ μελέτη τῆς παρουσίας καὶ τῆς δράσης στὸν Ἀγῶνα τοῦ 1821, τοῦ γενναίου Σουλιώτη ἀγωνιστῆ, τοῦ Μάρκου Μπότσαρη.

Ἔνας λόγος εἶναι ὅτι τὸ ἔργο γράφτηκε ἀπὸ ἕναν ἀλλοδαπὸ, ἕναν Βρετανό, μὲ καταγωγὴ ἀπὸ τὴν Σκωτία, ὁ ὁποῖος ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τοὺς στόχους τῆς Ἑλληνικῆς Επανάστασης, ἦλθε στὴ Ἑλλάδα, μετεῖχε ἐνεργᾶ στὸν Ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων καὶ μετὰ τὴ δημιουργία τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ Κράτους ἦλθε καὶ ἔμεινε μόνιμα στὴ Ἑλλάδα.³ Ἐξιστόρησε τὰ γεγονότα τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 ἀντικειμενικὰ καὶ ἔκρινε τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς Ἐπανάστασης μὲ αὐστηρότητα ἀλλὰ ὅσο μποροῦσε πιὸ κοντὰ στὴν ἀλήθεια.⁴ Ἐπομένως, ἡ κρίση του γιὰ γεγονότα καὶ πρόσωπα τοῦ Ἀγῶνα ἔχουν ἰδιαίτερη ἀξία καὶ σημασία.

Ἔνας ἄλλος λόγος, πολὺ σημαντικὸς, εἶναι πὼς τὸ ἔργο μεταφράστηκε ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη,⁵ μὲ χρηματοδότη τὸν ρουμελιώτη λόγιο Γιάννη Βλαχογιάννη, τὴν περίοδο 1907-1908, κυρίως στὴ Σκιαθό,⁶ ὅπου, τὸν Ὀκτ. τοῦ 1908, ὀλοκληρώθηκε ἡ μετάφραση, καὶ ἀπ' ὅπου ἐστάλησαν τὰ χειρόγραφα μὲ τὴν μετάφραση στὴν Ἀθήνα, στὸν Βλαχογιάννη,⁷ χωρὶς ὁ Ἐπαχτίτης λόγιος νὰ καταφέρει νὰ ἐκδόσει τὸ ἔργο. Ἔτσι, ὁ ἀναγνώστης τοῦ ἔργου ἀπολαμβάνει συγχρόνως ἕνα ἔγκυρο ἱστορικὸ κείμενο ἀλλὰ καὶ ἕνα λογοτεχνικὸ ἔργο μὲ τὴ γοητεία τῆς γλωσσικῆς δημιουργικότητος τοῦ Σκιαθίτη λογίου.

Ἔνας τρίτος λόγος, πού ἔχει σχέση μὲ τὴν περιοχὴ, τὴν Εὐρυτανία, τὸ Καρπενήσι, εἶναι ὅτι ἡ μεταγραφή τῶν χειρογράφων τῆς μετάφρασης τοῦ Παπαδιαμάντη, στὴ μοναδικὴ ἐκδοσὴ, ἐκείνης τοῦ 2008, μὲ ἐκδότῃ τὸ Ἴδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸν Κοινοβουλευτισμὸ καὶ τὴν Δημοκρατία, ἔγινε στὸ Καρπενήσι ἀπὸ τὸν τὸν Εὐβοεᾶ ἐκπαιδευτικὸ, φιλόλογο Ἄγγελο Μαντᾶ, ὅταν αὐτὸς ὑπηρετοῦσε ὡς ἐκπαιδευτικὸς στὸ Καρπενήσι. Ὁ ἴδιος ὁ Ἄγγελος Μαντᾶς, ὁ ὁποῖος ἔκαμε τὴν μεταγραφή καὶ εἶχε τὴν φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἄθλου τῆς ἐκδόσης τῆς μετάφρασης τοῦ ἔργου τοῦ G. Finlay ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη, μᾶς ἀποκάλυψε πὼς μεγάλο μέρος τῆς μεταγραφῆς τὸ ἔγινε –ἀπὸ ἀντίγραφα τῶν χειρογράφων τῶν ΓΑΚ– στὸ Καρπενήσι, τὴν περίοδο 2003-2007. Στὸ παγωμένο Καρπενήσι, στὴ σκιά τοῦ Βελουχιοῦ, κοντὰ στὰ ἱστορικὰ Ἄγραφα τοῦ Κατσαντώνη καὶ τοῦ Καραϊσκάκη, στὸ Καρπενήσι τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ἐκεῖ πού γιὰ πρώτη φορὰ εἶδε τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ὁ μέγας Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ὁ Ἄγγελος Μαντᾶς ἄπλωνε τὸν Παπαδιαμαντικὸ λόγον στὸ

A. Ἡρῶ Νικοπούλου, «Μάρκος Μπότσαρης», μεικτὴ τεχνικὴ σὲ καμβά, 70X50 ἐκ.

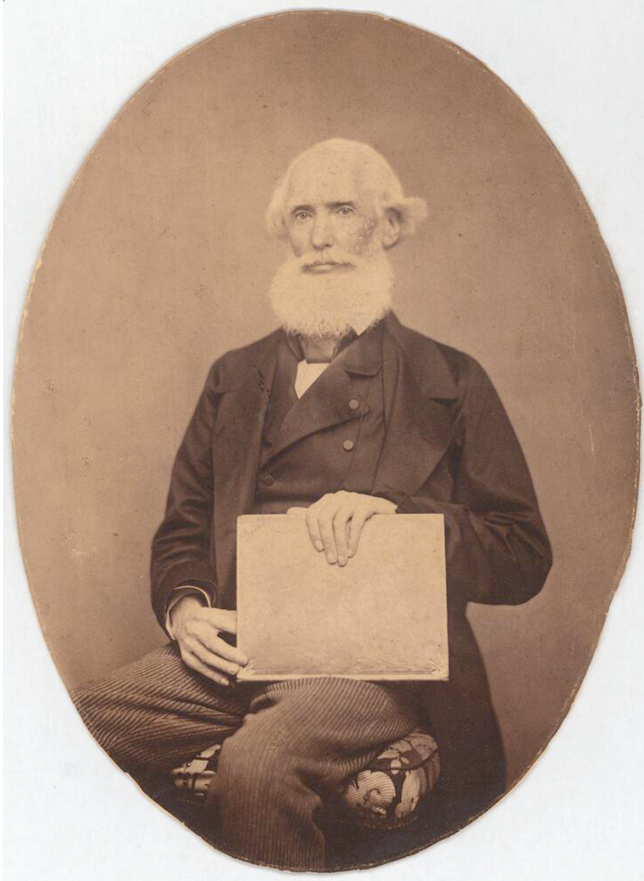
Στὴν τριμερῆ εἰκαστικὴ δημιουργία «Τὸ Σβηστὸ Μανουάλι», εἰκόνες ἀπὸ ἕναν Κόσμο πού Περιμένει τῆς ἐκπαιδευτικοῦ-εἰκαστικοῦ Ἡρῶς Νικοπούλου «συμβολὴ στὰ 200 χρόνια ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821», στὸ τρίτο μέρος ἡ τολμηρὴ εἰκαστικὴ γλῶσσα τῆς καλλιτέχνιδος περιλαμβάνει ψηφιακὰ ἐπεξεργασμένα καὶ ἐπαναπροσδιορισμένα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς τοῦς διαδρομῆς συνθεκὰ πορτραῖτα θεμελιωδῶν μορφῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, πού σφράγισαν μὲ τὸ ἦθος τους, τὴν πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ διαδρομὴ τῆς χώρας μας καὶ τὴ συμβολὴ τους στὴν ἱστορικὴ μνήμη. Μιὰ ἀπὸ αὐτὲς τὶς μορφὲς ἦταν καὶ ὁ Μάρκος Μπότσαρης.

«Μάρκος Μπότσαρης»

1. «Ὁ Μπότσαρης ἐπιτίθεται στὸ στρατόπεδο τῶν Τούρκων στὸ Καρπενήσι». Λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ ἔργο (1836) τοῦ Λούντβιχ Σβαντχάλερ (Ludwig Michael von Schwantaler, 1802-1848), πού σχεδιάστηκε μεταξὺ ἄλλων γιὰ τὶς αἰθουσὲς τοῦ Ἀνακτόρου τοῦ Ὁθωνα στὴν Ἀθήνα καὶ βρισκονται στὴν μεγάλη τοιχογραφία-ζωφόρο στὴν Αἶθουσα τῶν Τροπαίων τοῦ Ἀνακτόρου, σημερινὴ Αἶθουσα Ἐλευθερίου Βενιζέλου στὸ Μέγαρο τοῦ Ἑλληνικοῦ Κοινοβουλίου. Τὰ σχέδια τοῦ Βαντχάλερ ὑλοποιήθηκαν ἀπὸ ὁμάδα Γερμανῶν ζωγράφων. 2. «Ἡ μάχη τοῦ Πέτα» (4 Ἰουλίου 1822), λεπτομέρεια ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Παναγιώτη Ζωγράφου ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Γιάννη Μακρυγιάννη. 3. «Ὁ χρυσὸς Μάρκαϊνα Καλογήρον (1793-1854), σύζυγος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, // 3. «Ὁ θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη».

γραφεῖο του, ἀπογεύματα καὶ βράδυ, στὸ περιθώριο τῆς τετραπρετοῦς ἐκεῖ θητείας του ὡς Σχολικοῦ Συμβούλου, καὶ γράμμα-γράμμα, σειρὰ-σειρὰ, φύλλο-φύλλο τὸν ἀποτύπωσε, τὸν ἀποκάλυψε: γιὰ νὰ προκύψει ἡ ἀνεπανάληπτη ἐκδοσὴ τοῦ Ἰδρύματος τῆς Βουλῆς. Ἡ Παπαδιαμαντικὴ γραφὴ ξαναζωντάνεψε, ξαναγεννήθηκε σὲ φῶς Καρπενησιώτικο, ἐκεῖ πού στοὺς παλαιότερους, δύσκολους, σκοτεινοὺς

Κωνσταντίνος Σπ. Τσιώλης

Ο Μάρκος Μπότσαρης στην Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του Γεωργίου Φίνλεϋ.

Γεώργιος Φίνλεϋ (Φάβερσαμ 1799- Αθήναι 1875).

καιρούς της Τουρκοκρατίας, είχε το Σχολείο του ο Ευγένιος Γιαννούλης ο Αιτωλός, εκεί που έλαβε το ιερομοναχικό σχήμα ο επιστήθιος μαθητής του, ο άγραφιώτης λόγιος ιερομόναχος, Άναστάσιος ο Γόρδιος· μοναδική, λοιπόν, συγκυρία για τα Άγραφα και το Καρπενήσι. Έπομένως, έχει άρωμα Καρπενησιού και Άγραφων ή μεταγραφηή της μετάφρασης του Παπαδιαμάντη δια χειρός Άγγελου Μαντά, κι αυτό τιμᾶ ιδιαίτερα την περιοχή. Ο Άγγ. Μαντάς πάσχιζε και μόχθησε για να μεταγράψει τις 1596 χειρόγραφες σελίδες της μετάφρασης του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη, να τις οργανώσει με όλους τους επιστημονικά φιλολογικούς και ιστορικούς όρους και κανόνες, στο ἄρτιο από πάσης απόψεως δίτομο έργο του Ίδρύματος της Βουλής.

Απ' αυτήν λοιπόν την «παπαδιαμαντική» έκδοση θα παρουσιάσουμε τις αναφορές του Γεωργίου Φίνλεϋ για τη δράση του Μάρκου Μπότσαρη στην Ελληνική Επανάσταση.

Σε μία σημείωση-παραπομπή του Φίνλεϋ στο κεφάλαιο για την έξοδο του Μεσολογγίου αναφέρει τον Μ. Μπότσαρη ως έναν εκ της δωδεκάδος των Ελλήνων που αξίζουν να μνημονεύονται σε δημόσιο μνημείο:⁸

«Παρεκλήθην να ονομάσω τους 12 Έλληνας [...] τους μάλιστα αξίους ν' αναγράφονται εις δημόσιον μνημείον. Οί εκλεκτοί οὔτοι εἶναι ὁ Ρήγας, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος, ὁ Ὑψηλάντης, ὁ Διάκος, ὁ Μαυρομιχάλης, ὁ Μιαούλης, ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Κανάρης, ὁ Μάρκος Βότσαρης, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Καποδίστριας».

Σε ἄλλο σημείο του έργου του ὁ Φίνλεϋ αναφερόμενος στην ἀνδρεία

καὶ τὴν φιλοπατρία τοῦ Μ. Μπότσαρη –διὰ χειρὸς Παπαδιαμάντη– δηλώνει:⁹

«...Ὁ Κανάρης, ὁ Μιαούλης, ὁ Μαρκο-Βότσαρης καὶ ὁ Νικήτας ὑπῆρξαν ἄνδρες τοὺς ὁποίους ἡ ἴδια ἡ ἀνδρεία καὶ ἡ φιλοπατρία ἀνύψωσαν ὑπεράνω τοῦ φθόνου»

Στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν ἀτυχή γιὰ τὴς Ἑλληνικὲς δυνάμεις μάχη τοῦ Πέτα, ἀναφέρει τὴν ἀποτυχημένη –λόγῳ ἴσως προδοτικῆς ἐνέργειας τοῦ Γώγου Μπακόλα ἢ ἀδιαφορίας καὶ ἀδράνειας τοῦ Γεωργίου Βαρνακιώτη– ιδιαίτερα τολμηρὴ ἐνέργεια τοῦ Μπότσαρη καὶ τοῦ μικροῦ στρατιωτικοῦ σώματός του, νὰ διασπάσει τὴς δυνάμεις τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ γιὰ νὰ μεταβεῖ στοὺς συμπατριῶτες του Σουλιῶτες· νὰ τοὺς ἐνισχύσει καθὼς βρίσκονταν σὲ δεινὴ θέση:¹⁰

«Ἐνῶ τὸ τακτικὸν στράτευμα ἔμενεν ἄργον εἰς τὴν ἐκτεθειμένην καὶ δύσκολον θέσιν του, εἶδησις ἔφθασεν εἰς τὸ στρατόπεδον ὅτι οἱ Σουλιῶται εἶχον περιέλθει εἰς τὰ ἔσχατα. Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἀπεφάσισε νὰ κάμῃ ἀπηλπισμένην ἀπόπειραν ν' ἀνοίξῃ τὸν δρόμον του διὰ μέσου τῶν Τουρκικῶν σταθμῶν ἐπικεφαλῆς ἰδίας μικρᾶς σπεύρας, καὶ νὰ ἐγκαρδιώσῃ τοὺς συμπολίτας των νὰ παρατείνου τὴν ἀντίστασιν των μέχρις οὗ ὀριστικὴ τις συμπλοκὴ ἀποφασίσῃ τὰς κινήσεις τοῦ Τακτικοῦ στρατοῦ. Ὁ Βότσαρης ἔλαβε τὴν συναίνεσιν τοῦ Μαυροκορδάτου εἰς τὸ παράτολμον σχέδιόν του, καὶ ἤλπιζε νὰ τύχῃ ἰσχυρᾶς ὑποστηρίξεως παρὰ τοῦ Βαρνακιώτου, ὅστις εἶχεν ὀκτακοσίους ἄρματωλοὺς ὑπὸ τὰς διαταγὰς του. Ὁ Βαρνακιώτης ὅμως δὲν ἔδωκε βοήθειαν εἰς τὸν Μάρκον Βότσαρη καὶ ὁ Γώγος ἐπληροφόρησε τοὺς Τούρκους περὶ τῆς μελετωμένης ἐκστρατείας του· διότι ὁ Γώγος ἐμίσει τοὺς Σουλιῶτας σχεδὸν ὅσον καὶ τοὺς Φράγκους. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ὅτι ἡ ἀπόπειρα πρὸς διάβασιν διὰ τῶν Τουρκικῶν γραμμῶν ἀπέτυχε μετὰ ζημίας, καὶ τὸ στράτευμα τὸ συνοδεύον τὸν Βότσαρη ἐβιάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ».

Ἰδιαίτερη ἐνότητα στὸ ἔργο του καταλαμβάνει ὁ ἥρωϊκὸς θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη στὸ Κεφαλόβρυσσο τοῦ Καρπενησιού. Σημειώνει, πάλι κατὰ τὴν μετάφραση τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ Φίνλεϋ:¹¹

«Ὁ Μάρκος Βότσαρης, ἐπὶ κεφαλῆς τριακοσίων πενήκοντα Σουλιωτῶν, εἰσέβαλεν εἰς τὸ μέσον τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἔτρεξε νὰ φονεύσῃ τὸν βέην. Τὸ Ὄθωμανικὸν στράτευμα, ἐξεγερθὲν τοῦ ὕπνου, ἔφευγε προτροπάδην, καταλείπον τὰ ὄπλα ὀπίσω του. Ἐὰν οἱ Ἕλληνες καπεταναῖοι εἶχον κατέλθῃ μετὰ τῶν ἄρματωλῶν τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας ἀπὸ τῶν χωρίων, ὁπότεν ραθύμως ἔβλεπον τὰς λάμπεις τῶν Σουλιωτικῶν ὄπλων, θὰ ἠδύναντο νὰ ἐκμηδενίσωσι τὴν Τουρκικὴν δύναμιν. Ἀλλ' ὁ Ἑλληνικὸς φθόνος ἐθυσίασε τὸν ἥρωα. Ὁ βέης τῆς Ὀχρίδος εἶχε πῆξει τὴν σκηνὴν του ἐντὸς μάνδρας τινὸς ἢ περιβόλου, κτισμένου ὅπως προστατεύῃ κυψέλας ἢ ἀρνία ἀπὸ τῶν θῶων καὶ ἀλωπέκων. Ὁ Βότσαρης ἔφθασεν εἰς τὸν τοῖχον τοῦτον, καὶ μὴ εὐρίσκων τὴν εἰσόδον, ὕψωσε τὴν κεφαλὴν νὰ κυττάξῃ ὑπεράνω αὐτοῦ, ὅπως ἀνακαλύψῃ μέσον τι τοῦ νὰ εἰσέλθῃ μετὰ τῶν ὀπαδῶν του. Αἱ κραυγαὶ τοῦ κινδύνου εἶχον ἐξεγείρει ἤδη τοὺς παλαιοὺς μαχητὰς τοὺς περὶ τὸν Δζελαεδδίν, οἵτινες ἦσαν ἐξοκωιωμένοι ἀπὸ νυκτερινὰς ἐξαφνίσεις. Πολλοὶ ἐκ τούτων ἐπεσκόπουσαν ἀγρύπνως ὅταν ἡ κεφαλὴ τοῦ Βότσαρη ὑψώθη ὑπὲρ τὸν τοῖχον, κ' ἐφάνη ὑπὸ τὸν φαιὸν οὐρανόν, καὶ μία σφαῖρα πάραυτα διετρύπησε τὸ κρανίον του. Ἀκόμη καὶ τότε ὀλίγα χειροβολαὶ θὰ ἐξήλαυνον τὴν φρουρὰν τοῦ Δζελαεδδίν ἀπὸ τοῦ περιβόλου, καὶ θὰ συνεπλήρουν τὴν ἡτταν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ· ἀλλ' οἱ Σουλιῶται οὐδὲν εἶχον μάθῃ ἐκ τῆς τέχνης τοῦ πολέμου κατὰ τὴν μακρὰν ἐπικοινωνίαν των πρὸς τοὺς Ῥώσους,

Κωνσταντίνος Σπ. Τσιώλης

‘Ο Μάρκος Μπότσαρης στην Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του Γεωργίου Φίνλεϋ.

Γάλλους και Άγγλους εις τὰς Ἴονιους Νήσους. Ὅπως και ἄλλοι πολεμοχάρμαι ἄγριοι, περιεφρόνουν τὰς ἐπιστημονικὰς βελτιώσεις· καὶ ἡ συνέπεια ὑπῆρξεν ὅτι ὁ νικηφόρος δρόμος των ἐκόπη τώρα δι’ ἑνὸς τοίχου, κτισμένου πρὸς προφύλαξιν ἐναντίον τῶν ἀλωπέκων καὶ θῶων. Ἀλλὰ πρὶν ἀποσυρθῶσι φέροντες τὸ σῶμα τοῦ ἀρχηγοῦ των, συνέλεξαν καὶ ἀπεκόμισαν τὴν λείαν των. Οὐδὲ ἀπόπειρα ἐγένετο πρὸς διακοπὴν τῆς ἀποχωρήσεώς των εἰς Μικροχώρι, ὅπου ἐφθασαν συνοδουμένοι ὑπὸ σειρὰς ἡμιόνων συλληφθέντων εἰς τὸ στρατόπεδον, καὶ φορτωμένων λάφυρα. Σάκκοι ἐξ ἰππειῶν τριχῶν, γεμάτοι μὲ ἀργυροκόλλητα πιστόλια, γαταγάνια καὶ φυσικιοθήκας, ἦσαν φορτωμένοι ἐπὶ σαγμάτων ὡς σάκκοι ἀλεύρου, καὶ μακρὰ Ἀλβανικὰ τουφέκια ἦσαν συνδεδεμένα εἰς δέσμας ὡς καυσόξυλα. Ἡ λεία ἦτο πολὺ μεγάλη, ἀλλ’ ὁ θάνατος τοῦ Μάρκου Βότσαρη ἐπέρριπτε νέφος λύπης εἰς τὸ πνεῦμά των. Οἱ Ἕλληνες ὅπλατις εἰς τὰ γειτονεύοντα χωρία Τρανοχώρι καὶ Νόστιμο, ὅταν ἦτο πολὺ ἀργά, ἠσχύνθησαν ἐπὶ τῇ ἀπαρξίᾳ των, κ’ ἐμέμφοντο τοὺς ἀρχηγούς των ὡς γενομένους αἰτίους τοῦ θανάτου τοῦ ἀνδρειοτάτου ἀρχηγοῦ ἐν τῷ Ἑλληνικῷ στρατῷ. Ὡς διεδόθη ἡ εἰδησις, ὅλον τὸ ἔθνος ἐκλαυσε τὸν γενναῖον Σουλιώτην».

Ἐπίσης, στὴ γενέτειρα τοῦ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη, στὴ Σκιάθου, μέχρι τὸ 2008 ζοῦσε ὁ τρισεγγόνος τοῦ ἥρωα τοῦ 21, καὶ ὁμώνυμός του, Μάρκος Μπότσαρης (1934-2008) μὲ σημαντικὴ προσφορὰ στὴν πολιτιστικὴ ἱστορία τῆς Σκιάθου.

Τέλος, στὴ Σκιάθου ἐπίσης, ὑφίσταται καὶ μάλιστα στὴν ὁδὸ Παπαδιαμάντη, ναῦδριο ἐπ’ ὀνόματι τῆς Παναγίας Προυσσιωτίσσης· ἔργο εὐλαβείας ζεύγους Σκιαθιτῶν μετὰ ἀπὸ ἀπόκτηση τέκνου κατόπιν προσκυνηματικῆς ἐπίσκεψεώς τους στὴν μονὴ Προυσσοῦ καὶ παράκληση στὴ Θεοτόκο γιὰ τεκνοποίηση.

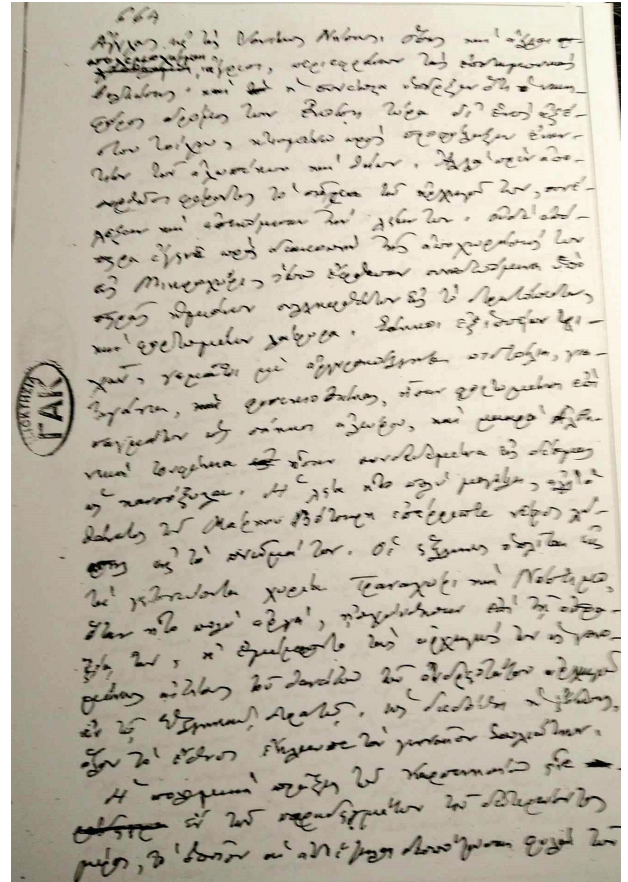
¹ Βιογραφικὰ στοιχεῖα τοῦ Γεωργίου Φίνλεϋ καὶ ἰδίαιτερα γιὰ τὴν 50ετία τῆς παραμονῆς του στὴν Ἑλλάδα βλ. Γουλιέλμος Μίλλερ, «Τὰ 50 ἔτη τοῦ Φίνλεϋ ἐν Ἑλλάδῳ», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 1 (1928) 31-40, ὅπου μεταξὺ πολλῶν ἄλλων τονίζεται ὅτι: «Ὀλίγοι Βρεττανοὶ συνεδέθησαν τόσον στενῶς ἢ ἐπὶ τόσον μακρὸν χρονικὸν διάστημα μὲ τὴν Ἑλλάδα ὅσον ὁ περιφανὴς ἱστορικὸς Γεώργιος Φίνλεϋ. Οὗτος ἔγραψε ὄχι μόνον τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νεωτέραν ἱστορίαν τῆς θετῆς πατρίδος του, ἀλλὰ τὴν ἔγραψε ἐπὶ τόπου, συμβάλλων εἰς τὴν δημιουργίαν καθὼς καὶ εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτῆς».

² Βλ. Ἄγγελος Μαντᾶς, «Ὁ Παπαδιαμαντικὸς Φίνλεϋ» στὸ Γεωργίου Φίνλεϋ, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης*, μτφρ. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, φιλ. ἐπιμέλεια Ἄγγελος Γ. Μαντᾶς, Ἴδρυμα τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὸν Κοινοβουλευτισμὸ καὶ τὴν Δημοκρατία, Ἀθήνα 2020, τόμ. Α’, σ. 23-42.

³ «Ἐξ ὅλων τῶν ἱστορικῶν τῆς Ἑλλάδος ὁ Φίνλεϋ κατεῖχε τὰς εὐρυτέρας ἐκ προσωπικῆς ἀντιλήψεως γνώσεις κάθε χώρας. Δὲν ἦτο ἀπλῶς λόγιος τοῦ δωματίου γράφων ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας καθισμένος εἰς εὐμαρῇ πολυθρόνα μακρινοῦ τινος Πανεπιστημίου, χωρὶς ποτὲ νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν Ἑλλάδα. Ἐγνώριζε τοὺς ἄνδρας οἵτινες ἐξημιούργησαν τὴν νέαν Ἑλλάδα ὄχι ἀπὸ τὰ βιβλία, ἀλλ’ ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς μάχης καὶ τῆς κατασκηνώσεως. Δι’ αὐτὸν οἱ ἥρωες τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς ἐποποιίας ἦσαν ἀνθρωποὶ μὲ σῶμα καὶ ὁσῶ καὶ ὄχι μούμιες ἐπιμελῶς ταξινομημένοι εἰς Μουσεῖον»· Μίλλερ, «Τὰ 50 ἔτη τοῦ Φίνλεϋ ἐν Ἑλλάδῳ», σ. 40

⁴ Γεωργίου Φίνλεϋ, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης*, σ. 26.

⁵ Τὴν περιγραφή τοῦ χειρογράφου –τὸ ὅποιο σώζεται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους– τῆς μετάφρασης τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαδιαμάντη,

Ἡ σελ. 664 ἀπὸ τὸ χειρόγραφο ἔργο τῆς μετάφρασης, ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, τῆς *Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης* τοῦ Γεωργίου Φίνλεϋ τὸ ὅποιο σώζεται στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

ντὴ βλ. στό, Φ. Α. Δημητρακόπουλος-Γ. Α. Χριστοδούλου, *Φύλλα ἐσκοπισμένα. Τὰ παπαδιαμαντικὰ αὐτόγραφα*, ἐκδ. Καστανιώτη, Ἀθήνα 1994, σ. 40-41.

⁶ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, *Ἀλληλογραφία*, φιλ. ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 1992, σ. 157-158, 169-172, 175.

⁷ «Ἀδελφὲ Γιάννη, [...] Τὴν ἐργασίαν τὴν τελείωσα πρὸ ἡμερῶν ἡδῆ. [...] Τὰ ὑπολειπόμενα χειρόγραφα (178 τὸν ἀριθμὸν) θὰ τὰ στείλω μὲ ταινία πόστ' ῥεστάντ' ἐὰν ἐγκρίνης· [...] Σὲ ἀσπάζομαι ὁ σὸς Ἀλ. Παπαδιαμάντης Σκιάθῳ 24 8βρ 1908.>». Παπαδιαμάντης, *Ἀλληλογραφία*, σ. 172· ἀπὸ ἐπιστολῆ τοῦ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη στὸν Γιάννη Βλαχογιάννη στίς 24 Δεκεμβρίου 1908.

«Φίλτατε Γιαννάκη, [...] Ἔως τῆς σήμερον δὲν μ' ἔχεις πληροφορήσει (ἴσως νὰ παράπεσε κανένα γράμμα σου) ἂν ἔλαβες ἀρχὰς Νοεμβρίου τὰ τελευταῖα 178 χρῆγφ τῆς ἱστορίας Φίνλεϋ [...] Δβρ. 24 <1908>, Σκιάθῳ. Ἀλ. Παπαδιαμάντης». Παπαδιαμάντης, *Ἀλληλογραφία*, σ. 172· ἀπὸ ἐπιστολῆ τοῦ Ἀλέξ. Παπαδιαμάντη στὸν Γιάννη Βλαχογιάννη στίς 24 Δεκεμβρίου 1908.

⁸ Βλ. Φίνλεϋ, *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης*, μτφρ. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, τόμ. Α', σ. 449.

⁹ Στὸ ἴδιο, σ. 342.

¹⁰ Στὸ ἴδιο, σ. 313-314.

¹¹ Στὸ ἴδιο, σ. 363-4.